

Богдан КОСАНОВИЋ*

ЊЕГОШ И ПУШКИН

У нашој веома богатој његошологији било је већ слично формулисаних тема. Најпре у оквирима општих написа о *Њеџошу и Русији*, али претежно узгредно и овлашно (Петар Лавров,¹ Павле Ровински,² Алексије Јелачић,³ Ђуза Радовић,⁴ Коста Милутиновић,⁵ Божидар Ковачевић⁶ и др.). Затим нешто више, али још увек недовољно обухватно и по правилу неусредсређено, у текстовима посебно посвећеним Његошевом издању *Огледала српског* (Трифун Ђукић,⁷ Димитрије Ђуровић,⁸ Јован Поповић,⁹ Видо Латковић,¹⁰ Ристо Драгићевић,¹¹ Љубомир Дурковић-Јакшић,¹² Радован Лалић,¹³ Ђорђе Живановић,¹⁴ Мила Стојнић).¹⁵ У својој књизи о поетици „Горског вијен-

* Доктор књижевности, редовни професор Филолошког факултета у Новом Саду.

¹ *Петр II Петрович Негош Владыка черногорский и его литературная деятельность*. Москва, 1887.

² Вид. *Ровински о Њеџошу*. Цетиње, 1967.

³ *Њеџош и Русија*, „Нова Европа”, 1925, бр.15, с. 464-472.

⁴ *Њеџош и Русија*, „Летопис МС”, 1947, св. 6, с. 19-27.

⁵ *Њеџош и двије Русије*, „Коло”, 1966, бр. 2, с. 178-195.

⁶ *Пушкин и Јужни Словени*, „Преглед”, март 1947, с. 81-90.

⁷ *Њеџошове њесме у „Огледалу српском”*, „Записи”, август 1927, с. 61-71.

⁸ *Петар II Пејировић Њеџош и А.С.Пушкин*, „Светосавље”, 1934, св. 2, с. 111-113.

⁹ „Срећњи њевач великог народа”, „Словенско братство”, 1947, бр. 6, с. 440-449.

¹⁰ *Њеџошева њосветѡ „Огледала српског” великом њеснику Пушкину*, „Словенско братство”, 1949, бр. 3-4, с. 125-132.

¹¹ *Њеџош није могао видјети мртвог Пушкина*, „Историјски записи”, 1948, св. 3-4, с. 219-225.

¹² *Посветѡ „Огледала српског”*, „Летопис МС”, 1949, бр. 6, с. 385-386.

¹³ *Њеџошове њесме*, „Зборник Филозофског факултета”, 1959, св.ИВ-2.

¹⁴ *Један ѡрилог Њеџошевом схвањању Словенсѡва*, „Анали Филолошког факултета”, 1963, бр.3, с.23-48.

¹⁵ *Њеџошева њосветѡ „Сјени Александра Пушкина”*, „Научни састанак слависта у Вукове дане”, Београд-Нови Сад, 1990, бр. 18, св. 2, с. 141-145.

ца”, Милосав Бабовић се на више места бави односом Његоша према Пушкину.¹⁶ Понешто се на тему којом се ми бавимо може наћи и у недавно објављеној књизи Димитрија Машановића, под насловом *Њеџош и Словени*.¹⁷ Према нашем увиду у руским истраживањима није детаљније писано о Његошевом односу према Пушкину. Одајући дужно поштовање претходницима, мислимо да о овој теми још увек није речено много тога што она заслужује. Сем тога, стваралаштво великих писаца какви су Пушкин и Његош и јесте значајно по томе што садржи велики смисаони потенцијал, па се о њима никада не може рећи „последња реч”.

Довољно је истражен Његошев став према Русији као заштитници и покровитељици Црне Горе. Он је сажето изражен у једној Владичиној реченици: „Ја сам верни поклоник блиставе славе сродног ми племена” (у писму Друштву за руску историју и старине при Московском универзитету, 1847. године). Доста добро су изучена и оба Његошева боравка у Русији (јул–септембар 1833. и фебруар–јун 1837. године). Поприлично је и сведочанстава о Његошевом школовању, како од стране његових учитеља, сарадника и секретара, тако и од странаца који су долазили у додир са њим. Сви се они слажу да је Његошево школовање било несистематично, али солидно. Зна се да је Његош добро владао руским језиком (који је, узгред, тада био много ближи нашем него сада), потом и француским и италијанским, а почео је учити и немачки. (Вид. о томе опширне чланке Николе Банашевића¹⁸ и Станка Перуновића.)¹⁹ Општепознато је да је Његош на руском језику водио конверзацију, читао белетристику и научну литературу (руску, античку²⁰ и западноевропску). Са руског је помало и преводио, онолико колико је стизао. У његовој библиотеци највише је било руских књига.²¹ Зна се да је веома ценио Державина, Жуковског и Ломоносова, али је већ Љуба Ненадовић забележио да је црногорски Владика „од песника читао најрадије Пушкина”.²² Сасвим природно, те су чињенице оставиле трага у његовом стваралаштву. Као шеснаестогодишњак написао је своје прве песме, међу њима и ону са руским мотивом: *Нову ѿјесму црногорску о војни Руса и Тураках ѿочешој у 1828. години*. (Први ју је, заједно са још четири Владичине песме, објавио Симо Милутиновић у својој *Пјеванији црногорској и*

¹⁶ *Поеџика „Горскоџ вијенца”*. Подгорица, 1997.

¹⁷ Нови Сад, 2000.

¹⁸ *Њеџошево учење сѣраних језика*, „Записи”, 1929., св. 4, с. 193-202.

¹⁹ *Њеџошево ѿзнавање и учење сѣраних језика*, „Стварање”, 1963, бр. 9-10, с. 255-268.

²⁰ *О Њеџошевом чѣшању и ѿзнавању аѣичких ѿсаца и дела о аѣичкој иѣорији и кулѣури*, вид. у књ. Мирона Флашара: *Њеџош и аѣика*. Подгорица, 1997.

²¹ Вид. Душан Д. Вуксан: *Библиотека владике Рада, у: Цетѣиње и Црна Гора*, Београд, 1927, с.192-219.

²² Љубомир Ненадовић: „*О Црногорцима*”. Цетиње, 1975, с. 137.

херцеџовачкој, 1833.) И у необјављеним збиркама *Глас каменшиџака* (1833) и *Пусиџињак џеиџињски* (1834), па и спеву *Слободиада* (насталом из *Гласа каменшиџака*, 1835) осећа се уплив руских класициста – пре Державина него Ломоносова. Доцније ће често и у читавом низу песама опевати Русију, њене властодршце, своје руске познанике и пријатеље.

Ваља нам знати да су Срби о Пушкину информације стицали доста редовно, још од првог броја „Летописа Матице српске”, 1825. године. Прва Пушкинова дела предочавана су нашем читаоцу у руском оригиналу, уз мали коментар само неколиких руских речи. (Вид; нпр, „Новиј Сербскиј летопис”, 1837, књ. 40, св.1, с. 59-60.) Али, Његош је о Пушкину могао сазнати и од Симе Милутиновића. Године 1833, када је Његош у Санкт-Петербургу посвећен за архијереја, Пушкин је веома често бивао ван престонице. Те године штампао је први пут у целини свога *Јевџенија Оџеџина*, путовао је по Русији ради изучавања материјала о Пугачовљевој буни, а у току своје плодноне „друге болдинске јесени” завршио је низ дела: раније започету поему *Аџцело*, приповетку *Пикова дама*, поему *Бронзани коџаник* и низ лирских песама. На самом крају те исте 1833. године, управо 30. децембра, Николај И му је доделио чин камер-јункера, што је за собом повлачило и обавезу присуствовања дворским церемонијама. Дакле, Његош се тада није могао сусрести са првим руским песником, али се зато могао на лицу места обавестити о његовом дотадашњем стваралаштву. Сигурно је, међутим, да је Његош када је други пут боравио у Русији (од краја фебруара до јуна 1837) већ добро познавао стваралаштво тек преминулог руског барда, да је прво издање његових Сабраних дела набавио за своју библиотеку. Са великом дозом вероватноће може се претпоставити да је он већ раније знао за Пушкинову песму *Карађорђевој кћери* (1826), те да је негде у ово време већ био прочитао, по доцнијој оцени Достојевског, бисерне *Песме Зајадних Словена* (1834), међу њима и ону *Бонајарџи и Црногорци*, која му је морала годити, затим, *Песму о Црном Ђорђу*, а можда је и препознао да су неке Пушкинове песме у ствари препеве из Вукове збирке.

Видели смо: личних контактних веза између Пушкина и Његоша није било. Непосредно после Другог светског рата, ваљда под свежим полетом „братства по оружју”, некритички је понуђена заводљива теза да је Његош био у прилици да види Пушкинов погреб (Миле Клопчич),²³ односно да му је присуствовао (Јован Поповић).²⁴ Оповргао ју је, документовано, Ристо Драгићевић.²⁵ Па ипак...

²³ *Пушкин – народни џесник*. „Југославија-СССР”, фебруар 1947, бр. 16, с. 20.

²⁴ Нав. чланака, с. 440.

²⁵ *Његош није могао видјети мрџивоџ Пушкина*. „Историјски записи”, 1948, књ. 2, св. 3-4, с. 219-225.

Године 1987. у Москви је изашла из штампе књига *Пушкиногорје*,²⁶ чији је аутор Семјон Гејченко, некад познати лењинградски музеалац, а после 1945. године директор Музеја – Националног парка Пушкинске горе код Пскова. У Гејченковој књизи налазимо за нас занимљиви очерк *Црногорски ходочасник*. У овој цртици могу се прочитати и следећи редови:

„Помен поче. Гост – Владика служио је службу достојанствено. Пратио га је хор. Отац ГенADIје и његови калуђери трудили су се да архи-пастира прате у такту па и они почеше да певају. За њима се хору прикључише и остали присутни. Заорила се тужна песма за покој душе. Прихватише и солисти Саборне цркве. Рекло би се да певају не само људи већ и камени зидови и сводови древног храма”.

Гејченко пише како је сам губернатор Пскова помогао Његошу да доспе до још свеже хумке на Пушкиновом гробу. Ако се ово тако – или некако слично – збило, а много бисмо дали за увид у постојана сведочанства да заиста јесте, онда би се већ негде тада у глави Владике–песника могао родити онај шестостих који је био првобитно намењен посвети првог издања *Огледала српског* (1846), а за који се, узгред, дуго мислило да је заувек изгубљен:

Благодјетелниј генију славјанскиј,
на пјевање небом помазаниј,
који сједиш на светој кафедри,
у средини великог народа,
теби ово дјело посвећујем.

Добро нам је познато да је Његош 1845. године из штампе повукао ову посвету, написавши и објавивши нову – са укупно шеснаест стихова:

СЈЕНИ АЛЕКСАНДРА ПУШКИНА

Над звјезданим многостручним сводом,
Над домахом умнога погледа,
Под врховним небосклоном неба,
Гдје се млада непрестано сунца,
Искресана руком магическом,
Општег Творца сипљу ројевима –,
Тамо се је твој Гениј зачео,
И певања миром помазао –

²⁶ „Роман-газета”, 1987. № 1, с. 60-62. Превод на српски објавио је Љуба Вукмановић, у часопису „Крбови”, 2000/2001, бр. 47-49, с. 45-46.

Откуд зора сине над природом,
 Одонуд је нама долетио.
 Сретњиј пјевче великог народа!
 Твоме праху земном свештеноме
 Собраће ти витешки подвизи
 Пред дивнијем ступају олтаром.

ВЛАДИКА ЦРНОГОРСКИЈ

Од суштинског је значаја што је Његош своју збирку црногорских народних песама посветио великом познаваоцу и поштоваоцу нашег фолклора, и то баш у време када је радио на својим главним делима.²⁷ (Подсетимо се: *Лу-ча микрокозма*, 1845; *Горски вијенац*, написан 1846, објављен 1847; *Лажни цар Шћейан Мали*, настао 1847, објављен 1851.) У напред цитираној оди пре свега пада у очи Његошево дивинизирање Пушкина-поете. Чак му је и име табуирао, помиње га само у наслову свога песмотвора. (Наиме, после пада у заробљеништво код Јевреја је употреба имена Јахве – Господ Бог – прво била ограничена, а затим и забрањена.) Међутим, да је доиста реч о Пушкину препознали бисмо и по стиховима који говоре о „певачу великог народа“, који се родио тамо одакле зоре свићу – на Истоку. Зора је ту уједно и атрибут обасјања, васкрснућа, испуњења нада. У бити реч је о романтичарској поетичкој визији песника-пророка, у којој Његош потврђује да је, пре свега, уметник-трансценденталиста, – како је то протумачио премудри владика Николај Велимировић.²⁸ Систем симбола Владике црногорскога управо парадигматично указује на трансценденталност, сувереност, ако хоћете на свемирску висину, вечност Божјег помазаника. На овај начин Пушкину је потврђено највеће достојанство. Он је смештен у *олтар*, дакле узвишено место у песничком храму, који овде има значење престола цара песника. Претпоставља се: у унутрашњост песничког олтара, а посебно се то односи на царска врата, не улазе непосвећени, већ само чинодејствујући. Имајући у виду да насловна реч „сјени...“ имплицира *йомен*, подсетићемо се да је олтар од искони био захвалница жртвовањем. Он симболише прелаз из смрти (из гроба) у вечност – васкрснућем. Небеска тела присутна су у овој песми ради појачања космогонијске функције творачког принципа. Не заборавимо при том да Његош овде пише речи Творац и Гениј великим словима!

²⁷ Мила Стојнић је, очигледно, направила омашку када је написала да је песма *Сјени Александра Пушкина* објављена „у истом зборнику са песмама посвећеним крвнику Пушкиновом цару Николају I“, из чега су уследили далекосежни закључци о „тужном положају Црне Горе у то доба“ (у нав. чланку, с. 192).

²⁸ Вид. Владика Николај: *Религија Његошева*, у: *Изабрана дела у 10 књиџа*, књ. I. Ваљево, 1996, с. 111-182.

Слике *неба / небосклона* скрећу пажњу на трансценденталну светост, на созерцање космичког поретка ствари које по својој неограничености бивају недокучиве, а сугеришу мисао о потреби стремљења ка највећим достигнућима, дакле и мудрости. *Сунце* бисмо, према речницима симбола, овде могли протумачити као атрибут ауторитета, васељенске моћи, будући да је оно природни генератор топлине и животне енергије. И семантика *звезда* је у служби позивања на духовност, неумрлост, уметника као магичног *цреатор мунди*. Сви ови виши, сакрални, симболи супротстављени су једном профаном принципу – „праху земном” (значи смртном!). То сучељавање можемо, опет, читати у кључу дихотомије на *душу* и *ћело*. Све ово, чини се, убедљиво сведочи да се наш песник-философ у овој својој химничкој оди клони конвенционалности. Исто тако, мислимо да ова песма има програмски значај за саму Његошеву аутопоетику, те да је по својим уметничким квалитетима достојна много чувеније *Луче микрокозма*.

Најзад, али свакако не и на последњем месту, тема за коју смо се определили подразумева и разговоре о паралелама, типолошким сродностима, па и књижевним утицајима. Да не буде неспоразума: наш приступ се држи концепције да је први песник Црне Горе *само духовни сабрај* првом песнику Русије. По много чему осталом они се разликују. Пре свега то су различити генотипи, карактери и темпераменти. Такође је неопходно да овде имамо у виду и њихово различито порекло, различити животни статус и друштвено понашање.

За Пушкина знамо да је по психичкој конституцији био веома живог темперамента, у коме су коегзистирале разне међусобно противречне духовне стихије. Рекло би се да је преовлађујућа ипак била она *колеришка* (лако узбудљив, чак плаховит), уз значајно присуство меланхолије и способност враћања у душевну равнотежу. Биће да је и Његош био претежно *колеришке нарави*. Наиме, његови савременици су сведочили да је и он у свакодневном понашању и опхођењу према својим суграђанима умео да планира, да се чак и свети Турцима и „потурицама”, мада се, опет, не може порећи да је умео да после емотивних реакција брзо успостави менталну равнотежу, те да се рве са животним тешкоћама. Користећи типологију личности К. Г. Јунга могли бисмо рећи да је Пушкин био народски речено „касвет”, а стручније – екстравертан, будући да је водио изузетно активан живот, брзо успостављајући односе са људима из околине, да се није бојао нових околности и ситуација, већ је у њих, напротив, смело улазио, умео им се прилагођавати. Водио је буран живот, особито до заснивања породице. Био је то човек необузданих хедонистичких страсти и хипертрофиране љубавне осећајности (са фамозним „донжуанским списком”). По сведочанству Лава Сергејевича Пушкина, његов старији брат се „пожудно, ватрено предавао насладама”. Александар Иванович Тургенев, песников покровитељ, заштитник и велики пријатељ није се либио да сведочи о његовом „непристојном женскароштву” и исто тако „непристојном слободоумљу”. Доиста,

познато је да је Пушкин прешао пут од богохулне *Гаврилијаде* (1821) и декларативног атеизма (у периоду јужног прогонства) до покајања, прихватања и песничке апологије православног хришћанства.

Владика Петар II је у основи нагињао „одсвету”, интраверзији. Мада је у ређим приликама успостављеног контакта са „вишим друштвом” остављао изванредан утисак, ипак се не би могло рећи да је био посебно отворен према спољашњем свету. Живећи претежно у пустињачкој повучености, одавао се премишљању, дубокој мисаоности. Спољашњи живот му није био посебно богат. Притешњен великим егзистенцијалним бригама за судбину свога угроженог сиромашног народа, он је у животу искусио мало задовољстава и ведрине. Главна разонода беху му гусле, билијар, помало и карте. Бавећи се поезијом спознао је усамљеничке муке стваралаштва, а као поета је у свом народу био несхваћен и непризнат. За њега су биле везане само неколике женске симпатије. Своје емоције везане за свакодневни живот он је, по правилу, задржавао за себе, сублимисао их у унутрашњој, духовној сфери своје личности. Насупрот њему, Пушкин је углавном водио великосветски живот, чији су саставни део били салони, позоришта, балови, друштво дама, циганске оргије. Он је опевао и веселост живота, уживање у њему, једнако као и његову драматичност, бајронистичку тугу, распротрањеност зла (посебно у *Малим ѿрађедијама* и *Пиковој дами*). Па ипак, глобално узев, Пушкин је више сведочио о *добру, блађородсѿву*, Његош – о *ѿрађици и злу*. Сетимо се само чувених сентенција из *Горског вијенца*: „Свјет је овај тиран тиранину, / а камоли души благородној”; „Чашу меда јошт нико не попи, / што је чашом жучи не загрчи”, и др.

И петербуршки профета и цетињски даљновидац су ствараоци са израженом етичком свешћу, у којој су круцијални појмови *частѿи* и *слободе*. У Пушкиновом „енциклопедијском роману” (оцена Висариона Бељинског) част штите и Ленски, и Оњегин (на двобоју). На част се позива и Татјана, кад не пристаје да напусти за њу свету брачну заједницу – да би пошла за Оњегина. „Чувај част док си млад” – мото је *Кайеѿанове кћери*. Најзад, и сам Пушкин је био поносан до кичељивости, а своје људско достојанство бескомпромисно је бранио у мноштву двобоја, све до оног што га је стајао живота. У *Горском вијенцу*, том, по Трифуну Ђукићу, црногорском „националном јевањђељу”, част, достојанство и правда су људске вредности за које се живи и гине (ликови Карађорђа, Мандушића, Мићуновића). У *Шћеѿану Малом* Његош бележи: „Управ човјек онда и погине, / част, поштење када му се узме”.

Пушкину и Његошу заједнички је и *кулѿи слободе*, дабоме промишљан са различитих историософских позиција. И код самог Пушкина схватање слободе није једнозначно. Кад у својој раној песми кликће „слобода, мој кумир” (*Весела ѳозба* – рус. „Весели пир”, 1819), онда он има у воду своје слободно, неспутано *ѿонашање*. Са друге стране, он се у читавом низу поетолошких песама залаже за слободу песничког *сѿваралашѿива*. Са треће,

Пушкинова социјално-патриотска лирика крцата је слободољубивим *йоли-йичким идејама*. Најпре је „опевао слободу свету”, са жељом да „на трону потуче пороке” – у чувеној оди *Слобода* („Вольность”, 1817). У посланици *Чадајеву* („К Чаадаеву”, 1818) такође је веома оштро иступио против царског самовлашћа, ишчекујући „часове слободе свете”, да би у песми *Село* („Деревня”, 1819) разобличио апсолутистичко „дивље племство”. Глорификовао је руски народ због победе над Наполеоном, сматрајући да је њоме завештана „свету вечна слобода” (*Найолеон*, 1821). Подржавао је декабристе: низ песама посветио је свом пријатељу Ивану Пушчину, а у посланици *У дубини сибирских рудника* („Во глубине сибирских руд”, 1827) отворено је изразио веру да ће *окови сѣасѣи, ѣамнице биѣи срушене*, доћи слобода. Међутим, Пушкин није показивао разумевање, а камоли оправдање, за пољски Устанак 1831-1832. године (*Клевейѣницима Русије* – „Клеветникам России”, 1831).

По духовитој опасности Матије Бећковића, Његош је био „старешина манастира чије је имање Црна Гора”.²⁹ А Исидора Секулић је забележила: „Слобода земље и нације, слобода мушка, чојствена, најзад специфично црногорска, њему је била у нагону, страствености”.³⁰ Имајући у виду Његошев положај и прилике у којима је живео и делао, сасвим природно је што је он највеће интересовање показао за *националну слободу*, сматрајући да за њу ваља војевати чојством и јунаштвом. Доста је писано, и с правом, да је он глорификатор *борбеног херојизма*. Његова етика дозвољава оружану супротстављање непријатељу, у име права на одбрану и ослобођења од ропства, да би се „тирјанству стало ногом за врат”, – оном „Коме закон лежи у топузу, / трагови му смрде нечовјеством” (дакако: *Горски вијенац*). Познат је и Његошев морално-философски став да је у борби против зла дозвољена и освета непријатељу, али само витешка. Тако Владика Данило каже:

Зло се трпи од страха горега!
Ко се топи хвата се за пјену;
над главом се нададају руке!

У одбрани части, достојанства и више правде, по Његошу, нема компромиса. Како је то речено у *Шћейану Малом*: „Управ човјек онда и погине, / част, поштење када му се узме”. Зато црногорски бард жигоше издају и издајнике, а јунаке велича. Јер, они су бесмртни, попут песника, како то по-

²⁹ *О Њеѣошу*, у књ. Петар Петровић Његош: *Пусѣињак џеѣињски*. Никшић – Титоград, 1992, с. 231.

³⁰ *Владичин велики ѣроблем је слобода*, у: *Сабрана дела Исидоре Секулић*, књ. VI: *Њеѣошу књиѣа дубоке оданосѣи*. Нови Сад, 1961, с. 433.

ручује Његош у једној својој песми: „Ваш ће примјер учити пјевача / како треба с бесмртношћу зборит”.

Пушкин и Његош су били савременици. Рођени су, формирали се и стварали у епохи после Француске револуције и Наполеонових ратова, у доба националне борбе словенских народа за ослобођење од турског ропства. У европској књижевности то је раздобље у знаку борбе класицизма, сентиментализма и романтизма, да би овај последњи правац постигао превласт. Најзад, крајем тридесетих и почетком четрдесетих година у словенским књижевностима, како у којој, могу се запазити клице реалистичких поступака.

Истовремено, за време које је предмет наше пажње карактеристични су национални препороди, формирање књижевних језика, ослобађање од подражавања страних књижевно-естетичких утицаја, те и убрзани развој национално самобитних књижевности. Управо Пушкин и Његош били су међу најистакнутијим учесницима тога преображаја, разуме се – свако у својој земљи, и свако на свој начин. Требало би за ову прилику додати да су на путу ка самобитности и ови аутори прошли путеве усвајања туђих философских и естетичких идеја, књижевних утицаја, дакле и уплива на њихове сублимације у оригинални стваралачки проседе. Код Пушкина су ту незаобилазни Бајрон, Иго, Ламартин, руски фолклор, Державин, Жуковски и Карамзин. Његош је кренуо од подражавања народној књижевности, прошавши школу Мушицког, Симе Милутиновића, Державина, Ломоносова и Пушкина, наравно.

Стоји чињеница да до Пушкина у руској књижевности није било писца тако занимљиве биографије. Исто тако до Његоша, а вероватно и после њега, у нашој књижевности није било личности духовне физиономије као што је његова. Могли бисмо рећи да у својим земљама ни један ни други нису имали праве претече. Али су зато обојица прави *йрекрейџничари*. Када су сазрели неопходни државотворни услови за конституисање истинске националне литературе, они су имали слуха да схвате нове потребе, али и енергије да се изборе да свој таленат искористе на прави начин. То јесу националне поете, али они нису израсли само на националној традицији (фолклор и дотадашња национална литература), већ и на тековинама пређашње светске културе, према којој су показивали стваралачку синтетизаторску пријемчивост. Ствараоци о којима је реч ушли су у историју своје културе као реформатори језика и стила, реформисаног на основу простонародног језика и језика народног стваралаштва. Додуше, код Његоша ту увек ваља додати – уз значајнију примесу црквенословенског језика.

Његош се родио и живео је у једном специфичном свету који су неки савремени семиотичари-културолози (Д. Буркхарт,³¹ Т. Цивјан³² и Н. Тол-

³¹ D Burkhard: *Kulturraum Balkan*. Berlin – Hamburg, 1989.

³² Т. В. Цивьян: *Лингвистические основы балканской модели мира*. Москва, 1990.

стој³³), на основу заједничких моделирајућих претпоставки, назвали *балканским*. У својим најбољим делима наш песник је тај свој проживљени и одстрадани свет транспоновао до неопходне уметничке универзалности. Занимљиво је да је за тај модел света велико занимање и разумевање показао и Пушкин. Ту пре свега мислимо на фасцинираност обојице (сасвим разумљиво – неидентичну) личношћу Карађорђа Петровића и српским фолклорним благом. У оваквом раду посебну пажњу треба скренути на Пушкиново и Његошево интересовање за самозванство као „културно-историјски феномен”, – да се послужимо терминологијом Бориса Успенског.

Исто тако ваља издвојити и анализирати неке генетске, типолошке и структурне сродности великих (по обиму) дела Пушкинових и Његошевих, без обзира на то да ли им је руски писац послужио као интертекст, или пак није. Баш као и Пушкин у *Борису Годунову*, и Његош је своју радњу у *Горском вијенцу* и *Шћепану Малом* поделио у *слике*, односно призоре, а не чинове. (*Борис Годунов* и *Горски вијенац* чак имају исти број слика – двадесет и три.) Обојица у својим делима активирају улогу народног колектива (народ, коло), као својеврсног хора. И Његош је, баш као и Пушкин, био склон да своје спевове опреми ширим прозним коментарима – типа предговора, поговора, или примедаба (тумачења).

Занимљиво би било упоредо размотрити књижевне погледе Пушкина и Његоша. Нагласимо одмах да су њихова естетичка схватања повезана са романтичарском, па и класицистичком стилском формацијом.

За Пушкина је карактеристично да рано, већ у својим првим песмама, исказује високу свест о мисији песника и песничког стваралаштва. Већ од прве програмске песме *Пријатељу стихотворцу* („К другу стихотворцу”, 1814) он је веома захтеван према песничкој професији:

Арист, не тот поэт, кто рифмы плеть умеет
И, перьями скрипя, бумаги не жалеет.
Хорошие стихи не так легко писать,
Как Витгенштейну французов побеждать.

У преводу [нашем, Б. К.]:

Аристе, песник што перима
Шкрипећи хартију не штеди,
Биће да он ништа не вреди.
Добре стихове није тако лако писати,
Како је то било Витгенштајну Французе побеђивати.

³³ Н.И.Толстой: *Язык и народная культура*. Москва, 1995.

Аполоновом мудром сину, проналазачу заната, поручује се, дакле, да се мане пера и не скрнави поезију, јер је то *озбиљан њосао, а не забава*. Већ у првом покушају дефинисања природе песничког бића петнаестогодишњи Пушкин истиче да је живот песников тежак и неизвештан, те ову подужу ученичку песму завршава гноматски: „Быть славным – хорошо, спокойным – лучше вдвое” (*Добро је бићи славан, а сјокојан – два љуша боље*).

Ни за Његоша, такође, поезија није била забава у доколици, како га је клеветало његово неуро, злурадо, па и властољубиво окружење. Његош верује само у великог, „пламеног појету”. Ни по њему није сваком дато да буде песник, нити да се разуме у поезију:

Будалама кад би вјеровали
појете су поколење лудо.

(Из посвете *Лучи микрокозма*, 1845)

Разрађујући своје поетолошке погледе, Пушкин их супротставља оним, како бисмо то данас рекли, коњунктурно-тржишним. Док су за издавача стихови које он купује *доколичарска забава*, за песника су они далеко више: *знак Божјега надахнућа, лейоше*. Зато се „надахнуће не продаје, / Али се рукопис продати може” (*Разговор издавача са њесником – „Разговор книгопродавца с поэтом”, 1824*).

Две и по деценије доцније сличне погледе срећемо код Господара и поете црногорског, у стиховима сачињеним поводом смрти свога учитеља Симе Милутиновића:

На простоме трговишту алмаз цјене нема праве,
нити гениј међ незнањством може дужне имат славе.

(*Сјеровод љраку С. Милутиновића*, 1848)

У низу својих програмских песама Пушкин је варирао на теме уметника-песника, његовог поетског надахнућа и смисла уметности. У песми *Прејород* („Возрождение”, 1819) реч је о победи уметности генијалног сликара над варварством злог имитатора. У песми *Пророк* (1826) најснажније је дошла до изражаја Пушкинова романтичарска визија улоге песника и сврхе поезије. Песник је овде дат у старозаветним околностима, где га дотиче и тиме надахнује шестокрили серафим, дакле јерархијски највиши анђеошки чин:

И Бога глас ко мене воззвал:
„Встань, пророк, и виждь, и внемли,
Исполнись волею моей
И обходи моря и земли,
Глаголом жги сердца людей”.

У преводу Милорада Павића:

И Бога глас је мене звао:
 „Пророче, устај, мотри, внемљи,
 Испуњен мојом вољом буди,
 И ходећи по мору, земљи,
 Речима жези срца људи”.

Дакле, од у суштини слабашког, тварног човека, толећи своју жеђ духовношћу, песник као Божји изабраник постаје Богонадахнути пророк. Доцније се овој старозаветној видовитости додаје још и вештина, мудрост и речитост Аполонова (у песми *Песник* – „Поэт”, 1827).

Заслужни истраживач Пушкиновог стваралаштва Николај Скатов добро је запазио да су, у годинама хладног пријема *Бориса Годунова* и глава из романа *Јевџеније Оњегин*, код овог „апсолутног песника” видљиви покушаји „потпуног дефинисања песничке самосвести и самоодређења песничког места у животу”.³⁴ Управо тада Пушкин се у неколико својих чувених и досад много коментарисаних песама залаже не толико за ларпурлартизам колико, рекли бисмо, за аутономност поезије и неповлађивање туђим укусима. Илустративан је већ мото песмотора *Песник и свештина* („Поэт и толпа”, 1828): Процул есте, профани (идите, непосвећени). Песник пева надахнутом лиром, окружен непосвећеним, незналачко-хладним, али зато охолим народом. Отуд: „Небеса изабраник, Божански изасланик” поручује руљи (рус. чернь):

Не для житейского волнения,
 Не для корысти, не для битв,
 Мы рождены для вдохновения,
 Для звуков сладких и молитв.

У преводу Миорада Живанчевића:

За бриге свакодневне нисмо
 Нисмо за корист, ни за бој,
 За надахнуће створени смо,
 За молитве и слатки пој.

Заштита потребе за апсолутном слободом стваралаштва и дистанцирање од гомиле још више су потенцирани у програмском обраћању *Песнику* („Поэту”, 1830):

³⁴ Н. Скатов: *Пушкин – русский гений*. Москва, 1999, с. 407.

Поэт! не дорожи любовью народной.
Восторженных похвал пройдет минувный шум;
Услышишь суд глупца и смех толпы холодной,
Но ты останься тверд, спокоен и угрюм.

Ты царь: живы один. Дорогою свободной
Иди, куда влечет тебя свободный ум,
Усовершенствуя плоды любимых дум,
Не требуя наград за подвиг благородный.

У преводу Владимира Плаовића:

Не прецењуј то што те народ воли,
Заносних похвала проћи ће бурни трен,
Чућеш тад подсмех руље и глупака суд охоли,
Али ти остани чврст, миран, замишљен.

Цар си! Сам живи. Усправи свој ход
Слободним путем, слободни ум где хита,
Замисли других усавршавај плод,
Не захтевај признање за дела племенита.

Могло би се с правом рећи да је лажмотив последњих програмских песама Пушкинових одређивање природе песничког бића, сврсисходност слободе и песникове поезије. Песничка реч је налик на ехо природе. Она подражава зверима, муњама, зову пастира. Песник одговара, али одјека нема. Дакле, ово је још једна варијација на тему *шрагике њесникове осамљености* (*Ехо – „Эхо”*, 1831). Међутим, од ове концепције помало одудара тестаментарна песма *Сјоменик* („Памятник”, 1836). И из ње зрачи вера у узвишени, оплемењујући смисао поезије. У њој се песник измирио са читалачком публиком, свестан да је својим делом подигао „споменик нерукотворени”, коме воде „народне стазе”. Музи је, пак, саветовао да, и даље слушајући заповест Божју, остане ван сваких спорова:

Хвалу и клевету премли равнодушно
И не оспаривай глупца.

У преводу Лава Захарова:

Хвала и клевета спокојно слушај збор,
И са глупаком мани спор.

Прелазећи сада поново на Његошева схватања поезије, ваља имати у виду да је његово стваралаштво у целини по обиму много мање од Пушкиновог. Да парафразирамо једно Његошево писмо Вуку Караџићу: „Други полови нису допуштали [...]”.

Евидентна је и ређа распрострањеност Његошевих исказа о сопственим естетичким схватањима. Мало је код њега правих поетолошких песама, а, у одсуству систематичних стихованих декларација, за његовим књижевним погледима ваља трагати по стиховима на друге теме. Најранија Његошева размишљања о песничком чину срећемо у песми *Ко је оно на високом брду* (око 1833), у којој он симболички показује песника како са високог брда посматра морску пучину, што ће рећи валовито кретање људског живота. Присутна тама, опет, симболизује песникову вокацију одгонетања васељенских тајни. Песник је „син природе”, „творац мали најближи Божеству”, будући да је способан стварати нове светове. Слично стоји и у хумористички поентираној песми *Тројица вас насамо, један друго̄ не гледа* (1844), у којој је поета представљен као одабран „предан слуга матере природе”, који истражује њене тајне, „чита њена чуда великога Творца”.

Рефлексиивност и глорификација песничког генија постају и остају главна преокупација Његошевих промишљања поезије. Тако у песми *Мисао* (1844) провејава идеја да је „мисао свештена” најбоља душевна храна, „частица огња бесмртнога”. Аутор ентузијастички кликће:

Кад ми заждиш душу ватром поезије,
тад у гимне славе к своме Створитељу
душа ми се топи и заигра лира;
тад ми се појаве гомиле чудесах.

Прави писац је по правилу мислилац. Да је то тако сведочи нам и Пушкиново перо, које је у једном прозном тексту експлицитно забележило:

„Мисао! велика је то реч! Шта и чини човека великим, ако не мисао” (*Пушовање из Москве у Пејтербург̄* – „Путешествие из Москвы в Петербург”, 1833-1835).

У спеву *Луча микрокозма* доминира став да је поезија божанско стваралаштво. Истовремено, и Божје стваралаштво је поетско. Ми живимо у свету „општег оца поезије”, а „свемогућа поезија Творца / окруњена ШјеС круном творенија”. Видели смо да и код Пушкина песник није обичан човек. Напротив! Подсетимо се сада да је и Пушкинов Моцарт – Геније који ствара без видљивог напора, да је по природи једноставан, али трагичан. Саљери му говори: „Моцарте, ти си Бог, а да сам то и не знаш, (трагедија *Моцарти и Саљери*, 1830). Према оно мало материјала који нам је, бар када је реч о стваралаштву, оставио цетињски даљновидац, он је ближи концепцији познате максиме из *Горско̄ вијенца*: „Без муке се пјесма не испоја”. А да

се песма испоја потребна је *свјејџла идеја – искра бесамртїна*, – речено је у *Лучи*. И Његош стоји на становишту да је моралност битна одлика великог, по његовој терминологији, „пламеног појете”:

Званије је свештено појете,
Глас је његов неба влијаније
Луча свјетла руководитељ му
Дијалект му величанство Творца.

Произлази да се духовни живот виноу далеко у небеса, док је материја на земљи, у царству гњилости. Рекли бисмо да Владици Петру II доликује да гаји веру у кристално бистре трептаје песниковог духа. Тако ће он поводом смрти Симе Милутиновића испевати:

Појетина душа што је? Што и жива у кристалу,
степеном се спушта, диже и премјену ћути малу.

У *Биљежници* ће рећи нешто друкчије, али зато ништа мање поетичније:

„Душе су поетическе подобне капљама, које на проведрини падају и носе у своме брилијантном зрнци свијетли образ Фебов на земљу”.³⁵

Видели смо да су Његошева изјашњавања о поезији највећма рефлексивно-трансценденталне природе. Оне директно поетолошке песме само ретко и сасвим посредно указују на потребу да књижевност буде дидактична, „одраз народног живота”, „дубоко патриотска”, – како им је то приписивао Видо Латковић.³⁶ Пре ће бити да је Његош о томе сведочио преко других тема и мотива, у другачијој поезији.

Још нешто: у његошологији не престају расправе о тзв. тачкицама у посвети *Горској вијенца*. Тај је принцип, међутим, пре Његоша употребио Пушкин у *Јевџенију Оњеџину*, а из једне његове ауторецензије могло би се докучити да намерно изостављање текста има поетску сврху *онеобичавања*.³⁷

Мишљења смо да се у оваквим анализама не треба бојати чак ни израза *уиџицај*, будући да су водећи светски компаратисти дали за право Виктору Жирмунском, који је дошао до закључка да спољашњи утицаји не

³⁵ Његошева *биљежница*. Цетиње, 1956, с. 141.

³⁶ Др Видо Латковић: *Његошево схваћање књижевности*. „Стварање”, 1947, св. 3, с. 123.

³⁷ О томе смо детаљније писали у студији: *Ауџокритика / ауџорецензија у руској књижевности ХИХ и почетка ХХ века*. „Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду”, 1994, бр. ХХИ-ХХИИ, с. 328-345.

штете, него само убрзавају иманентне литерарне процесе. Наравно, и после овог нашег текста још дуго ће бити актуелна сада већ давна упитаност Милоша Црњанског: „Уопште, руски утицај [на Његоша – Б. К.] зар је већ испитан?“³⁸

Богдан КОСАНОВИЧ

П. П. НЕГОШ И А. С. ПУШКИН

Резюме

Данная статья посвящена сравнительному исследованию творчества крупнейшего черногорского поэта – Петра Петровича Негоша (1813-1851) и „царя русской поэзии” – Александра Сергеевича Пушкина (1799-1837).

Свидетельства об учебе Владыки Черногорского подтверждают, что он хорошо владел русским языком, на котором не только говорил, но и читал беллетристику и научную литературу (русскую, античную, западноевропейскую). Его перу принадлежит также несколько переводов с русского языка. Он с большим уважением относился к творчеству Г. Р. Державина, В. А. Жуковского и М. В. Ломоносова, но, по свидетельствам современников, его самым любимым поэтом был Пушкин. Конечно, эти факты не могли не отразиться в его творчестве.

Во время своих двух поездок в Россию (в 1833 и 1837 г.г.) Негошу не удалось встретиться с Пушкиным, но во время второго пребывания в России он посетил могилу только что похороненного великого русского поэта. С произведениями Александра Сергеевича Негош познакомился раньше, так как сербы о них знали еще с 1825 г. и читали их на русском языке в сербских журналах. Конечно, большой интерес вызывали пушкинские стихотворения на сербские и черногорские темы.

В статье проводится анализ двух вариантов негошевского стихотворения *Тени Александра Пушкина* (1846), представляющих собой посвящение сборнику черногорских народных песен *Зеркало сербское* (1846).

Автор сделал попытку проникнуть в основополагающие черты характера русского и черногорского поэта. Кроме анализа „балканской модели мира” у Негоша и Пушкина исследуется их сложная роль в формировании национальной литературы и литературного языка. С точки зрения типологических аналогий анализируются отдельные темы, мотивы и формообразующие начала произведений двух писателей. Особое место уделяется их литературным воззрениям, отразившимся в имплицитной поэтике.

³⁸ М. Црњански: *Размишљања о Његошу*. „Српски књижевни гласник”, 1.12. 1925, бр. 7, с. 571.